आधेयधारणवस्तु। तत्पर्य्यायः। अमत्रम् २ भाजनम् ३। इत्यमरः।२।९।३३॥ भाण्डम् ४ कोशः ५ कोषः ६ पात्री ७ कोशी ८ कोषी ९ कोशिका १० कोषिका ११। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, देवीभागवते। १। २। ४०।

"सकलगुणगणानामेकपात्रं पवित्र-
मखिलभुवनमातुर्नाट्यवद्यद्विचित्रम्॥")

योग्यम्। स्रुवादि। राजमन्त्री। तीरद्वयान्तरम्। इति मेदिनी॥ पातार इति भाषा॥ पर्णम्। नाट्यानुकर्त्ता। इति हेमचन्द्रः॥ आढ़कपरिमाणम्। इति वैद्यकपरिभाषा॥*॥ (यथा, चरके कल्पस्थाने १२ अध्याये।

"————चतुः प्रस्थमथाढ़कम्।
पात्रं तदेव विज्ञेयं————॥")

पात्राणां विधिर्यथा,—

"हेमपात्रेण सर्व्वाणि लभते चेति तान्मुने!।
अर्घ्यं दत्त्वा तु रौप्येण आयूराज्यसुतान् लभेत्॥
ताम्रपात्रेण सौभाग्यं धर्म्मं मृण्मयसम्भवैः।
वार्क्षपात्राणि रम्याणि नैष्ठिकादिषु कारयेत्॥
शैलानि क्रूरजातीनां रक्तानि सर्व्वकामिनाम्।
धातूत्तमानि पात्राणि नृपराष्ट्रविवृद्धये॥
त्रपुसीसकलौहानि अन्त्यजादिषु कारयेत्।
विवाहयज्ञश्राद्धेषु प्रतिष्ठासु विशेषतः॥
पात्राणाञ्चादरः कार्य्यः पात्राण्येवोत्तमानि च।
पात्रेषु पृथिवी दुग्धा सुधा पात्रेषु धार्य्यते॥
देवाः सोमः क्रतुर्यज्ञः पात्राण्येवं विदुर्बुधाः।
बलिहोमक्रियादीनि विना पात्रैर्न सिध्यति॥
तस्माद्यज्ञाङ्गमेवातः पात्रञ्चाग्र्यं महामुने!॥"

तत्परिमाणादिर्यथा,—

"षट्त्रिंशदङ्गुलं पात्रञ्चोत्तमं परिकीर्त्तितम्।
मध्यमं तत्त्रिभागेण भागं कन्यसमीरितम्॥
वस्वङ्गुलप्रमाणन्तु तत् पात्रं कारयेत् क्वचित्।
नानाविचित्ररूपाणि पौण्डरीकाकृतीनि च॥
शङ्खनीलोत्पलाकारपात्राणि परिकल्पयेत्।
रत्नादिरचितान् कुर्य्यात् काञ्चीमूलसुसञ्चितान्॥
यथाशोभं यथालाभं तथा पात्राणि कारयेत्।
विना पात्रेण यः कुर्य्यात् प्रतिष्ठायाज्ञिकीं क्रियाम्।
विफला भवते सर्व्वा वाहनादिधनापहा॥"

इति देवीपुराणम्॥*॥

भोजनपात्राणि भोजनशब्दे द्रष्टव्यानि॥

पात्रटः, पुं, (पाता इव पिबन्निव वा अटतीति। अट्+अच्।) कर्पटकः। कृशे, त्रि। इति शब्दरत्नावली॥

पात्रटीरः, पुं, (पातेव रक्षन्निव पिबन्निव वा अटतीति। अट+बाहुलकात् ईरन्।) युक्तव्यापारमन्त्री। लौहपात्रम्। कांस्यपात्रम्। रजतपात्रम्। सिंहाणम्। पावकः। इति शब्दमाला मेदिनी च॥ रे, २८१। पिङ्गाशः। वायसः। कङ्कः। इति शब्दरत्नावली॥

पात्रपालः, पुं, (पात्रं पालयतीति। पाल+"कर्म्मण्यण्।" ३। २। १। इत्यण्।) तुलाघटः। इति जटाधरः॥ पातओयार इति भाषा॥

पात्रसंस्कारः, पुं, (संस्क्रियते इति। सम्+कृ+घञ्। पात्रस्य संस्कारः शुद्धिः।) भाजनशुद्धिः। पुरोटिः। इति शब्दचन्द्रिका॥ रायभाटी इति भाषा॥

पात्री, स्त्री, (पा+ष्ट्रन्। षित्वात् ङीप्।) पात्रम्। इति त्रिलिङ्गसंग्रहे अमरः। ३। ५। ४२॥ (यथा, पाद्मे सृष्टिखण्डे तड़ागविधिप्रकरणे।

"पात्रीमादाय सौवर्णीं पञ्चरत्नसमन्विताम्।
तत्र निःक्षिप्य मकरं मत्स्यादींश्चैव सर्व्वशः॥")

पात्रीयं, क्ली, (पात्रे साधु। पात्र+बाहुलकात् च्छः।) यज्ञपात्रम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥

पात्रीरः, पुं, (पात्र्यै राति पात्रीं रातीति वा। रा+कः।) यज्ञद्रव्यम्। इति भूरिप्रयोगः॥

पात्रेसमितः, त्रि, (पात्रे भोजनसमये एव समितः सङ्गतः।) भोजनादन्यत्र यो न मिलितः सः। भोजनेष्वेव दक्षः। यथा,—

"स पात्रेसमितोऽन्यत्र भोजनान्मिलितो न यः॥"

इति त्रिकाण्डशेषः॥

पापविशेषः। यथा,—

"निधाय हृदये पापं यः परं शंसति स्वयम्।
स पात्रेसमितोऽथ स्यात्॥" इति शब्दमाला॥

पात्रोपकरणं, क्ली, (पात्रस्य पात्राणां वा उपकरणम् उपभूषणम्।) उपभूषणम्। यथा,—

"रीतिवर्गादिसंजातं पात्रोपकरणादिकम्।
दद्यादायसवर्ज्जन्तु भूषणं न कदाचन॥
घण्टाचामरकुम्भादिपात्रोपकरणादिकम्।
तद्भूषणान्तरे दद्याद्यस्मात्तदुपभूषणम्॥"

इति कालिकापुराणे ६८ अध्यायः॥

पात्त्रं, क्ली, (पततीति। पत+क्विप्। पतं अधःपतन्तं जनं त्रायते। त्रै+कः। ततः स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् निम्नेऽस्य निरुक्तिश्च दर्शनीया।) पापित्राता। यथा, भविष्यपुराणे।

"सर्व्वेषामेव पात्त्राणां परं पात्त्रं महेश्वरः।
पतन्तं त्रायते यस्मादतीवनरकार्णवात्॥"

महेश्वर इति प्रदर्शकं हेतोरविशेषात्।

तथा नन्दिपुराणम्।

"पात्त्राण्याध्यात्मिका मुख्या विशुद्धाश्चाग्निहोत्रिणः।
देवताश्च तथा मुख्या गोदानं ह्येतदुत्तमम्॥"

इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥

पात्त्रता, स्त्री, (पात्त्रस्य भावः।) पात्त्रत्वम्। विद्यातपस्याचारयुक्तता। यथा,—

"न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्त्रता।
यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्त्रं प्रचक्ष्यते॥"

इति शुद्धितत्त्वम्॥

पाथं, क्ली, जलम्। इति मेदिनी। थे, ९॥

पाथः, पुं, (पातीति। पा+थुट् निपातनात्।) सूर्य्यः। अग्निः। इति मेदिनी। थे, ९॥

पाथः, [स्] क्ली, (पाति रक्षति जीवानिति। पा+"उदके थुट् च।" उणां। ४। २०४। इति असुन् थुट् च। "पातेरेवोदके वाच्येऽसुन् तस्य थुड़ागम इत्युज्ज्वलदत्तः।) जलम्। इत्यमरः॥ (यथा, काशीखण्डे। २९। ४९।

"खरसन्तापशमनी खनिः पीयूषपाथसाम्॥")

पाथिः, [स्] पुं, (पिबति नद्यादिजलमाकर्षतीति। "पिबतेस्थुक् च।" उणां। २। ११५। इति इसिन् थुगागमश्च।) समुद्रः। इत्युणादिकोषः॥ चक्षुः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः॥ (पीयते इति। पा+इसिन् थुगागमश्च।) कीलाले, क्ली। इत्युणादिकोषः॥

पाथेयं, क्ली, (पथि साधुरिति। "पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्।" ४। ४। १०४। इति ढञ्।) पथि व्ययितव्यद्रव्यम्। इति हेमचन्द्रः॥ पथखरच इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। शम्बलम् २। इत्यमरः॥ सम्बलम् ३। इति भरतः॥ (यथा, देवीभागवते। ३। २५। १२।

"लुण्ठिता तस्करैर्मार्गे वस्त्रमात्रा तथा-कृता।
पाथेयञ्च हृतं सर्व्वं बालपुत्त्रा निराश्रया॥")

कन्याराशिः। यथा,—

"क्रियतावुरिजितुमकुलीरलेयपाथेययूककौर्पाख्याः।
तौक्षिक आकोकेरो हृरोगश्चान्त्यभञ्चेत्थम्॥"

इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥

पाथोजं, क्ली, (पाथसि जले जायते इति। जन+डः।) कमलम्। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, नैषधे। १९। २७।

"अनतिशिथिले पुम्भावेन प्रगल्भबलाः खलु
प्रसभमलयः पाथोजास्ये निविश्य निरित्वराः॥"

कमलशब्दे विवरणं सविस्तरं ज्ञेयम्॥)

पाथोदः, पुं, (पाथो जलं ददातीति। दा+कः।) मेघः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

पाथोधरः, पुं, (धरति धारयतीति वा। धृ+अच्। पाथसो धरः। पाथो धारयतीति। धारि+अच् ह्रस्व इत्येके।) मेघः। इति हलायुधः॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ३। २४०।

"अन्तर्ये सततं लुठन्ति गणितास्तानेव पाथोधरै-
रार्त्तानापतितांस्तरङ्गवलयैरालिङ्ग्य गृह्णन्नसौ॥")

पाथोधिः, पुं, (पाथांसि धीयन्तेऽत्र। धा+कि।) समुद्रः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, राजतरङ्गिण्याम्। ३। ६८।

"वशीकृतेयं पृथिवी कृत्स्ना भवदनुग्रहात्।
जेतुं द्वीपान् कथ्यतान्तु युक्तिः पाथोधिलङ्घने॥")

पाथोनिधिः, पुं, (पाथांसि जलानि निधीयन्तेऽस्मिन् इति। नि+धा+किः।) समुद्रः। इति शब्दरत्नावली॥

पाद्, पुं, (पद+णिच्+क्विप्।) पादः। इति जटाधरः॥

पादः, पुं, (पद+करणे घञ्।) पद्यते गम्यते अनेन। पा इति भाषा। स तु गर्भस्थबालकस्य मासद्वयेन भवति। यथा,—

"मासेन तु शिरो द्वाभ्यां बाह्वङ्घ्र्याद्यङ्गविग्रहः॥"

इति भागवतीयतृतीयस्कन्धः॥